

Ѓорѓи Димовски-Цолев¹

Нови сознанија за депортираните Евреи од Битола

По излегување од печат на монографијата за „Битолските Евреи“ и натаму продолжив да истражувам сè што е во врска со нивниот поминак. Во резултат на тоа за битолската еврејска заедница добив нови согледувања кои ги презентирав во неколку трудови (1). Во натамошните истражувања на истата тема дојдов до еден своевиден интересен Список-тефтер со наслов „Список-пријава на направената штета на Евреите од град Битола за 1946 год.“ (2) Овој список бил користен еднаш во Предлог хрониката на Битолската околија том III од анонимни автори (3) и втор пат од Арон Ароести, службеник во Историскиот архив – Битола. (4)

Споменатиот „Список“ составен е по ослободувањето на градот 1946 г. мошне брзо по завршетокот на Втората светска војна. Истиот бил направен за потребата на одредена комисија која требала да ги процени материјалните и другите загуби на депортираните Евреи од Битола, кое заслужува поопстојно разгледување. Имено „Списокот“ претставува еден пообеман тефтер специјално направен во тогашната „Државна штампарница и книговезница- Гоце Делчев-Битола“ во формат

31 x 47 см. на 80 страни од кои употребени од 1 – 51 стр. Во насловниот дел од Списокот постојат графи со следен редослед : реден бр.; име и презиме (на домаќинот); занает; ул. и број (на станот); уништено- ограбено (куќи- динари); дуќан-дин.; мебел; мебел, покуќнина и облека; стока од дуќанот; готови пари, накит; Сета вредност во динари; оценка од Комисијата- динари; Интернирани (интерн.членови), исчезнати, убиени, осакатени); Лица увредени во честа; Примедба (Забелешка). Над сите споменати графи стои: „Список на Евреите од град Битола кои се интернирани и имотите им се ограбени од фашистичките власти германски и бугарски“. Текстот внесен од Комисијата во Списокот е пишуван со мастило, а пак во Забелешката со молив накнадно независно од Комисијата додадени се бројки означени со плус (+) или со минус (-) . За овие дополненија индиректно сознаваме дека истите ги правел „ ... по мемоарски пат од бившиот службеник во оваа установа (Историскиот архив- Битола б.м.) покојниот Јаков Ароести (кој) како долгогодишен

¹Ѓорѓи Димовски-Цолев универзитетски професор.

службеник во општината Битола имал совршени познавања за еврејското население во Битола.“ (5)

Списокот погледнат од графите и од корисниците т.е. Анонимусот на Предлог хрониката и А.Ароести го привлече моето внимание поопстојно да го разгледам, а и го посочам на јавноста со неговата содржина.

Составувачот на Хрониката ги презел целосно од списокот податоците за депортираните Евреи односно името, презимето на главата на семејството, неговото занимање, ул. и број на живеалиштето, членови во семејството, и бројот на депортираните. Тука не е дадена материјалната штета за секое семејство туку на крајот сумарно како ја определила Комисијата. Веднаш ќе забележиме дека корисникот направил доста материјални грешки при препишувањето или печатењето на Хрониката. Така многу грешно се препишани имињата или презимињата на Евреите, пример на место Албухер препишано стои Албихаер, место Елизер – Елмезер, на место Мататја – Мататија, на место Лунар – Луна, на место Мушон – Мушин, на место Паломба- Олеиба и други слични погрешки. Исто така направени се погрешки и при препишување и именување на улиците од куќите меѓутоа тие лесно се воочуваат и можат да се избегнат што не е случај и со броевите на куќите зашто број 12 не е ист со бројот 20 или 10 со 101 и тнт. Сепак најголемата материјална грешка е направена кога врз еден оригинален архивски материјал се додаваат плус или минус бројки и истите потоа се користат како да се оригинални. Уште попогрешно кога се земаат само тие додадени бројки од плус а не од минус. Имено ако Комисијата констатирала дека едно семејство било сочинето од шест члена сите депортирани, Анонимусот во Хрониката ако во Забелешката имало додадено плус 2 или 3 ги прифаќал со што депортираните ќе изнесувале 8 или 9 во дадениот пример, без некое посебно образложение, освен дека поправките ги направило друго лице а не Комисијата што противречи на совесен истражувач. Уште полошо што ако во Забелешката стоел минус 2 или 3 тогаш Хрониката не ги одземал од вкупниот број туку ја оставал бројката од Комисијата. Исто така при целосниот препис Хроничарот го прескокнал редниот број од Списокот т.е. бројот 691 под кој број е заведен Бохор Ш. Пардо па сега тој фигурира под број 692, што се изгубил точниот редослед од оригиналот. Исто е и со бројот 719 под кој број е регистрирано од страна на Комисијата семејството на Исхак Бохор Ј. Ишах, трговец со стан на ул. „Караѓорѓева“ бр. 95 со 6

(шест) члена, со што се прави извесна збрка за истражувачот кога сака да прави споредби се оригиналот и ги уточнува бројките на депортираните. На крајот и покрај додадените лица од забелешките со плус што евидентно бројот на депортираните Евреи се зголемува од таа на Комисијата Хроничарот ја прифаќа сумарната бројка од Комисијата односно 741 семејство со 3356 лица и од своја страна провизорно додава“ ... по се изгледа бројката на уништените Евреи се движи далеку преку 4000.“ (6) Констатацијата дека биле депортирани 741 семејство како заклучок на Комисијата прифатена од Хроничарот е неточна. Имено во Списокот еврејски семејства се заведени под редните броеви 1- 730 (без тој број) односно заклучно со 729 и уште плус под редните броеви 737, 740, и 741 т.е. уште три семејства што заедно чинат вкупно 732 семејства а не 741. (7)

Меѓутоа она што Списокот го прави поинтересен се редните броеви од 730 до 738 и 739 под кои броеви се заведени еврејските установи (хуманитарни друштва, храмови – синагоги, гробишта и др.) кои Комисијата по депортацијата им ги оценила штетите изразени во тогашната валута. Нив во Списокот Комисијата го проценила и регистрирала како следува:

Дукани Мебел Готови пари

Ред.бр. 730

Еврејско друштво Озер Далим 30.000 150.000 350.000

Ред.бр. 731

Еврејски фонд Езра Бецарот 50.000 120.000

Ред.бр. 732

Друштво Хевра Гедола 30.000 150.000

Ред.бр. 733

Друштво Хевра Кедуша Кетана 30.000 240.000

Ред.бр. 734

Еврејски фонд Ино Кова 30.000 120.000

Ред.бр. 735

Друштво Малбиш Арумим и

Матанот Лаевроним 70.000 350.000

Ред.бр. 736

Еврејска црквена општина- куќи: 100.000; дукани 150.000;

мебели (додадено 5 синагоги) 8.000.000

Во продолжение Комисијата пресметала: Вкупно 537.987.000

денари

Интернирани 3.356 лица; Лица навредени во честа 3.356 и „словима петстотридесет седам милијона деветстотина осумдесет и седум хилјади предратни динари“.

Натаму во Списокот врз прецртените графи (дуќани и сл.) од Комисијата е напишано се мастило – Стари уметнички предмети 12.000.000.

Драгоцен. и пари во готово 120.000.000.

Така со редниот број 741 завршува Списокот а потоа во една линија од Комисијата стои: „Напомена: Интернирано људство које било без средства за живот а исто је било на терет Јевр.Вероисп.Општине“.

Натаму во Списокот Комисијата ја проценила изгубената вредност од работа на интернираните пресметана во динари. Тоа Комисијата го направила провизорно кога сите Евреи ги поделила во седум групи според возраста а потоа за секое лице поединечно пресметала каква парична добивка би имал за еден месец, потоа за еден месец, па за една година за да потоа пресмета за целата група, секоја посебно. На крајот според Комисијата интернираните Евреи од Битола вкупно за сите седум групи од нивната заработувачка изгубиле 1.745.520.000 динари а пак имотите и имотните права 537.987.000 или заедно

2.283.507.000 динари.

Списокот завршува со вообичаените заверки односно:

Бр.468; 22.XI.1946 год.; Битола. Членови (нечитливи потписи) Претседател Вас.Николовски и тркалезен печат со грбот на Југославија и под него Битола-околија-Градска комисија за вршена штета.

Покрај констатираните штети направени со депортацијата на битолските Евреи во Списокот забележителни се неколку фактички реалности. Имено сумарно гледано се забележува дека најгусто и најбројно биле населени живеалиштата на следниве (од времето на Кралството Југославија) улици: Сремска, Новачка, Змајева, Д-р Рајс, Асадбегова, војводе Глигора, Далматинска, Мицка Кристиќа, Дринска, Караѓорѓева, Бумба мале и др. додека со по едно семејство улиците: Тетовска, Кајмакчалан, Немањина, Алимпиќева, Солунска, Бранкова.

Друго нешто што ни го дава Списокот е занимањата на Евреите во Битола од кои најбројни биле Носачите (амали), старинарите, трговците, крпачите, зарзаватчи, брашнари, кројачи, сарафи и др. Во Списокот се наведуваат 65 различни занимања. Интересно е и тоа што мнозина жени обавуваат некој

занает или друга дејност од кои најмногу ги има како плетачки и служавки кај семејства кои имале потреба од нив. Од нарративни извори се знае дека служавки оделе најмногу кај поимотните битолски семејства без оглед од која религија биле тие.

Меѓутоа како одбележавме Списокот не дава точни податоци за бројноста на депортираните битолски Евреи, која во литературата мошне различно е дадена. (8)

Во Списокот ништо не се кажува за судбината на еврејската заоставштина, впрочем тоа не била ни цел на Комисијата. Од други документи се дознава што станало со нив, односно покуќнината и предметите оставени по депортацијата. Имено делегатот во Битолската еврејска општина на Комесарството за еврејски прашања го известил кметот (градоначалникот) на битолската општина како да постапи со имотот на депортираните. Во свое писмо од 26 март 1943 година пишува: „ Од петок 26 овој месец (март б.м.) ќе започне продажбата на различен мебел и ствари (нешта б.м.) од останати неподвижни имоти на исселените семејства од еврејско потекло. Продажбата ќе се изврши преку лецитација секој ден, освен сабота и недела.

Молам горното да се распространи помеѓу граѓаните на Вашиот град за да можат оние што имаат потреба да дојдат и со го купат она што им е потребно.“⁽⁹⁾ Согласно споменатата наредба во Битола била формирана посебна Комисија чија задача била да ги продава подвижните имоти на депортираните Евреи. Комисијата накнадно добила ИТНО напатствие од началникот на административниот сектор во Комесарството за Еврејски прашања при Министерството за Внатрешни работи и народно здравје во Софија, во кое се укажувало: „Со продажбата на нештата да се побрза и заврши во најкусо време“ а потоа редовно да се поднесуваат извештаи за секој десет дена во месецот- целостен и детален извештај за извршената работа по направените продажби како и да се поднесуваат редовни извештаи во Софија по службени лица или полицајци.“⁽¹⁰⁾

Во Битола согласно напатствијата била формирана Комисија која ги продавала оставените имоти. Со оглед дека битолските Евреи биле мошне бедни месното население ретко што купувало за секојдневна употреба, додека мебелот и другите покрупни подвижни имоти биле доделени на разни установи, училишта и организации во градот.

Денес државата им ги врати сите неподвижни имоти (куќи, дуќани) Еврејската заедница- Скопје.

ФУСНОТИ:

1. Ѓ.Д.-Цолев, Еврејските библиотеки во Битола, Зборник „Библиотекарството во Битола, Битола, 1995, стр.71-74. Ѓ.Д.-Цолев, Еврејскиот книжевен и научен круг, Зборник „Печатарството и издаваштвото во Битола, Битола, 1999, стр. 25-37; Ѓ.Д.-Цолев Битолските Евреи во Балканските и Првата светска војна, Списание - „Зборник на трудови“ бр. 15, Битола, 2004, стр. 43-51; Ѓ.Д.-Цолев, Битолската еврејска заедница инспирација и тема на уметници и други научно-културни работници, Зборник-Битола тема за културно и уметничко творештво на автори од Р.Македонија и Р.Србија, Битола, 2012 год.,стр.
2. Историски Архив Подрачно одделение Битола, Фонд НО на градот општина Битола 1944,Инв.бр.32- Порано истиов Список во Архивот бил заведен како книга бр.25 од Општинскиот одбор 1946 година.
3. По кажување на Коста Ан. Цингаровски – Кочо бивш вработен и директор во Историскиот Архив – Битола, Предлог хрониката ја составиле четворица автори односно браќата Душко и Милош Хр. Константинови, Лазо Хаџи Поповски и самиот Цингаровски. Истата не е печатена туку шапилографирана во четири големи тома.
4. Јаков Ароести е битолски Евреин кој во време на Кралството Југославија работел како општински службеник. За време на окупацијата ја избегнал депортацијата, засолнувајќи се во Албанија. По ослободувањето се вратил во Македонија а потоа се иселил во Израел. Меѓутоа поради неподносливоста на тамошните климатски услови се вратил во Битола и се вработил во Историскиот Архив. Во својот делокруг на дејност Ароести составил нов Список за неговите сонародници Битолските Евреи, со нови од него внесени податоци, кои се посебна тема.
5. Аноним, Предлог хроника на Битола и околината во Народната Револуција, том III стр.59-60
6. Ibidem

7. Ibid.

8. Во јубилејното издание на И.Архив- Битола „11 март 1943-1958“ презентирана бројка од 69 еврејски семејства и со вкупно 3.013 депортирани Евреи; Истата бројка од 3013 депортирани лица се дадени и во „Зборник на паднатите борци во НОБ на Битолската околија, Битола, 1958 год. за кој текстовите ги напишале Милош Хр. Константинов и Тодорка Спанакова.

Аноним, Предлог хроника на Битола и околината во Народната Револуција, том III, авторите презентираат депортирани Евреи од Битола 3.500 лица дури и „... по се изгледа бројката ...се движи далеку преку 4.000.

Списокот од ИА- Битола ја дава бројката 3.356 лица депортирани.

Во капиталното дело на Жамила Колономос и Вера Весковиќ- Вангели, Евреите во Македонија во Втората светска војна (1941-1945) – Зборник на документи Книга II , Скопје 1986, ја дава најприближната бројка преземена од германските списоци а таа е 757 семејства со вкупно 3,276 лица.

Во Аналитичкиот инвентар за Збирката- Битолските Евреи- Битола (1818- 1962),Битола-машинопис- Архив на Македонија ПО Битола, Инв.бр.750,кн.бр.1 за депортираните Евреи- дадена е сумарна бројка за 882 семејства, меѓутоа таа бројка се однесува и на оние Евреи кои потекнуваат од Битола а се одселиле во други градови и од таму биле одведени во логорите, така што не соодветствуваат со оние Евреи затекнати во градот на денот од депортацијата.

9. Жамила Колономос и д-р Вера Весковиќ- Вангели, Евреите во Македонија... стр. 834- 835

10. Жамила Колономос и д-р Вера Весковиќ- Вангели, цит.дело, стр. 880- 881.